

Rohkem kui 300 aastat tagasi surnud pere õnnestus tuvastada

Mati Mandel, Kalev Jaago

Eellugu

Peanse külas Lihula vallas on riikliku kaitse all asulakoht ning väikeste mõõtmetega ohvrikivi Aadu-Mihkli talu lähedal, praegu kraaviks muutunud endisel külatänaval. 2015. aasta varakevadel hakkas käesoleva kirjutise üks autoreid kaevama Jaani-Aadu talu endisest laudast ümber ehitatud uue eluhoone eeskoja välisukse ette süvendit, et valada sinna trepiesine platvorm ning ehitada trepp. Eeskoda ise oli ehitatud kümnekonna aasta eest. Eeskoja välismüüri vundamendi ees, 60 cm sügavusel maapinnast tuli nähtavale pealuu. Ilmselt ei paiknenud see oma algses asendis. Võimalik, et kolk oli eeskoja vundamendi ehitamisel paigast nihkunud. Kohe pealuu all lõppes kultuurkiht ja asendus savika paepealse moreeniga. Pealuu lähedalt mulda eemaldades tuli selle kõrvalt nähtavale veel teine kolk. Teisest pealuust vahetult ida pool oli näha teisigi luid. Näis, et matused on olnud orienteeritud kas peaga läände või lääne-loodesse. Niisiis jäi mulje, et tegu on kristlike matustega, ehkki surnukehad polnud sängitatud surnuaeda. Vahetult pealuudest ida pool, kuid matuste tasemest veidi kõrgemal, tulid kaevamistel nähtavale suured, 25 x 30 x 30 cm suurused ja suuremadki raudkivid. Kuna oli selge, et siin ei pääse suuremate kaevamisteta, kaeti luustikud ajutiselt kilega kinni. Leiust teavitati Muinsuskaitseametit ning taotleti kaevamis luba.

Luustike väljakaevamine

Vahepeal sai eemaldatud murukamar ja pealmine mullakiht piirkonnast, kuhu oletatavalt ulatusid maetute puusa- ja jalaluud. Murukamara eemaldamisel tulid päevavalgele uued ja uued suured raudkivid. Jäi ebaselgeks, kas raudkivisillutis oli laotud matuste katmiseks või mingil muul põhjusel. Kas kardeti surnute tagasipöördumist? Või oli tegu hoopis mingi matustest hilisema ehitise jäänusega. Pigem võiks siiski oletada viimast varianti, sest kivid ei olnud laotud vahetult matustele, vaid nende peal oli veel kümnekond sentimeetrit väiksemad kive, klibu ja mulda. Mingeid sillutist dateerivaid leide ei saadud. Mitmesugustel

Luustikke kattis raudkivisillutis. Foto: M. Mandel

Esimesed pealuud juba paistavad. Foto: M. Mandel

Luustikud on välja puhastatud. Foto: M. Mandel

põhjustel, millest peamiseks olid külmad ja erakordselt vihmased ilmad, lükkusid kaevamistööd aprillikuust 1. ja 2. maile. Tööd edenesid teosammul, takistuseks kaevandisse valgus põhjavesi (vihmade tõttu oli põhjavee tase väga kõrgel) ja savine pinnas. Vee kogumiseks kaevati luustikest eemale augud, kust siis seda periooditi eemaldati. Eemaldati ka matuseid katnud raudkiivid. Selgus, et pealmise kivikihi all oli teisigi väiksemaid kive. Kuna esimesena avastatud luustik jäi osaliselt müüriuruga alla, alustati teisena avastatust. Selle luustiku kõrval paljandus aga veel kolmas luustik. Luud paiknesid omaaegsest maapinnast 60 cm sügavamal. Teise ja kolmanda luustiku vahel, nende vöö piirkonnas avastati aga veel neljas pealuu. See kuulus lapsele, kes oli sängitatud samas suunas täiskasvanutega. Lapse pealuu lähedalt leiti kolm münti, väike hoburaudsõlg ning mingi väga tugevasti oksüdeerunud metallese. Mingist rahataskust aga märke polnud. Öösel hakkas sadama lausvihma, mis jätkus hommikul. Tööd tuli katkestada. Jätkata saadi neid alles 22. mail. Vahepeal eemaldati matustel lasuvad raudkiivid. 22. mai lõunast jätkati kaevamisi. Öhtuks olid luustikud välja puhastatud, ehkki pidevalt tuli eemaldada ka kaevandisse tungivat vett. Et vältida vee valgumist luustikele, kaevati luustikest lõuna ja kirde poole varasemast sügavamad süvendid. Et luud oleksid hästi nähtavad ja pildistatavad, pühitati suuremad luud üle märja harjaga. Selleks toodi kaevust korduvalt puhast vett. Seejärel eemaldati luustikelt svammidega luude vahele kogunenud vesi. Nii saavutati pildistamiseks võrdlemisi hea tulemus. Nüüd oli selgunud ka luustike asend.

I (kõige põhjapoolsem) luustik paiknes osaliselt eeskoja vundamendi nurga all. Sellest olid nähtavad vaid pealuu ja risti paiknenud jalad. Jalaluude piirkonnas leidis ka sütt. II luustiku vasak käsi oli kõverdatud nii, et selle laba jäi pea alla. Parema käsi oli keha all. Tä nagu lebas ka keha ülemise osaga külili. Jalad olid aga sirgelt. Luustiku pikkuseks mõõdeti 160 cm. III (lõunapoolsema) surnu parema käsi oli küünarnukist tugevasti kõverdunud, käelaba ulatus rinnale. Vasak käelaba ulatus kubemele. IV (lapseluustik)

lebas II ja III luustiku vahel, pealuu umbes mõlema vaagna kõrgusel, jalad paralleelselt II ja III luustiku jalaluudega. Pealuu oli vajunud külili, vaatega lõuna poole. Käte asend oli veidi ebaselge, näib, et need ulatusid keha külgedele. Lapseluustiku pikkuseks mõõdeti 95 cm. Viimase etapina algas luude ülesvõtmine, pesemine ja kuivatamine.

Veidi looduslikku paeklibusse süvendatud ühine haulohk ja maetute asend tihedalt üksteise kõrval ei jätnud kahtlust, et tegu oli ühishauaga. See tähendab, et isikud olid surnud kas korraga või väikeste intervallidega ja maetud üldiselt ristiisu kombe kohaselt idalääne suunas, peaga läände. Mingist kiirustamisest näis aga tunnistust andvat luude ja eriti käeluude asend, mis ei ole rangelt risti rinnal. Juba enne müntide määramist tundus, et tegu on katkusurnutega, kes maetud kiirustades. Mündid määras numismaatik Ivar Leimus. Tegemine oli Rootsi 1/6 ööriga aastast 1666, Rootsi 1/6 ööriga ajavahemikust 1666–1686 (aastaarvu polnud näha) ning Rootsi, Karl XII ööriga aastast 1701. Lisaks oli rahade juures väike pronksist hoburaudsõlg ja rauast vöökonks. Mündid kinnitavad oletust, et tegu võiks olla 1710. aasta katku ohvritega. Luud määras Ajaloo Instituudi antropoloog Raili Allmäe. Tema hinnangul oli tegu ühe 11–15-aastase lapse või noorukiga (idapoolne, osalt müüriuruga alla jäänud matus), mehe skeletiga vanuses 45+ aastat, naisematusega vanuses 50+ aastat ja viimaste vahel lapsematusega vanuses 7 aastat ± 30 kuud.

Arhiividokumentide ja leitud luustike seostamine

Läänemaa kontekstis on 20. sajandist varasemate luustike leidmisel teada paar õnnestunud seostamist konkreetsete isikutega. Vahest kuulsaim neist oli professor Olaf Silla identifitseeritud ordumeister Otto von Lauterbergi (langes 1270. a. lahingus leedulastega) pealuu, mis leiti Karuse kiriku kooriruumist. Kahjuks on pealuu tänaseks päevaks kaduma läinud. Teiseks avastuseks oli käesoleva artikli kaasautori arhivaar Kalev

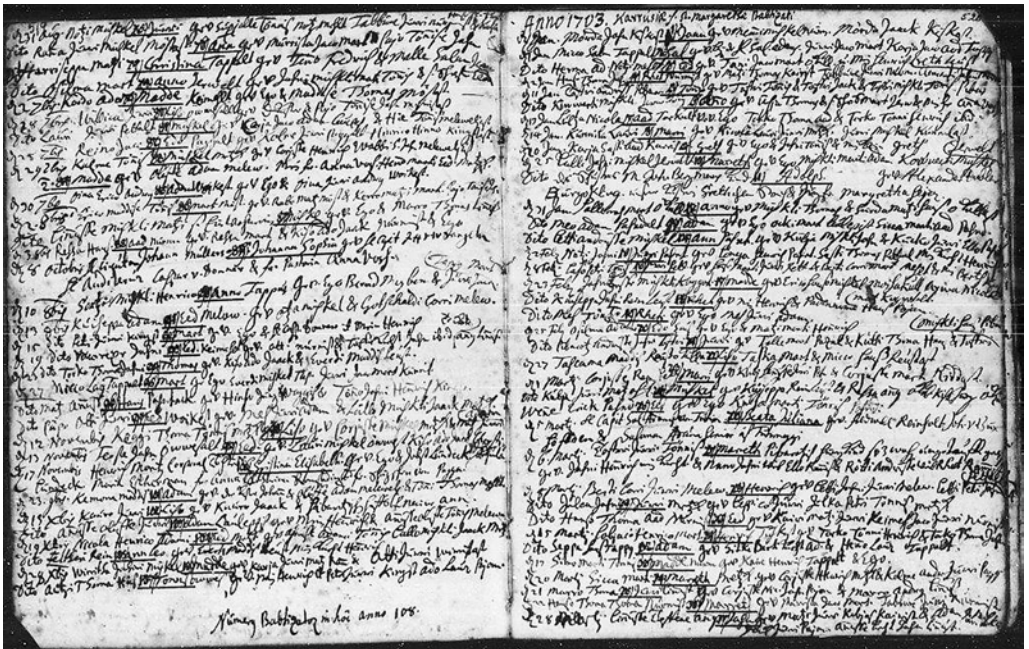
Jaago leitud seos Haapsalu Võllamäelt leitud luustiku ja kirikuraamatu järgi 1798. aastal võllamäele maetud enesetapja Buxhövedeni Reinu vahel. Haapsalu juhtumi puhul sai seostamise võtmeks Martin Malve tuvastatud lahkamisjäljed luustikul ja lahkamise mainimine ka Haapsalu kiriku surmameetrikas.

Peanse külast leitu aga andis veel komplekssema võimaluse võrrelda ja kokku viia arheoloogi, numismaatiku, antropoloogi ja arhivaari uurimistulemusi.

Karuse kiriku vanimast kirikuraamatust (1685–1728) Peanse külas Jaani-Aadu nime list talu ei leia. Küll aga selgub Lihula mõisa 1782.–1858. a. hingeloenditest, et talu nimi kujunes Leti Ado Jaani poja Aadu (1756–1818) nimest. Seega, varasemates arhiivialli kates on see talu kandnud Leti nime. 1835. aastal on taluperemees saanud ka perekonnanimeks „Lett”.

1686. a. vakuraamatus on 13 Peanse talu hulgas ka Leti Andrese (usaldusväärsema kirikuraamatu järgi Andruse) talu. 1692. aastal on kirikuraamatus peremehena nimetatud juba tema poega Mihklit. Kirikuraamatus leiduvad andmed kahe Mihkli lapse

ristimisest, kuid selle perekonna matmise või suremise kohta kirikuraamat vaikib. Et pere on välja surnud, tõendab 1712. a. nimekiri, mille järgi külas elas katku üle vaid Kehmo Jüri pere. Seega võisid suure tõenäolisusega Jaani-Aadul leitud maetud olla Leti Andruse Mihkel, tema nimetu abikaasa ning lapsed Henrich (ristitud 07.09.1699) ja Ann (ristitud 31.01.1703). Heinrichi ristimise aeg erineb antropoloogi määratud nooruki luude vanusest minimaalselt aasta võrra, Anni ristimise aeg sobib aga antropoloogi pakutud vahemikuga väga hästi. Kui pere suri aga katku selle järellainetuses 1711. aastal, siis klapiks kõik paremini. Kirikuraamatus on 1710. aastal maetuid märgitud, kuid järgneva aasta kohta andmeid pole. Karuse pastor Johann Georg Philippi suri ka ise katku 1710. a. oktoobris Tallinnas. Samas tuleb meenutada, et nooruki luustikust ei saadud kõike kätte, mis kindlasti raskendas luude vanuse määramist. Arvestades leitud luude, müntide ja arhiiviandmete võrdlusega, saab tõendada oletust, et tegu võib olla 1710.–1711. aasta katku ohvritega ja haruldase juhtumina saab luid seostada konkreetsete ajalooliste isikutega.

Kirikuraamatu lehekülj ristimississekandega. EAA, f. 1241, n. 2, s. 1, lk. 520.

Matusetalitus haul. Foto: E. Apsalon

Karuse kirikaeda katku surnute hauale püstitatud ratasrist. Foto: M. Mandel

Ümbermatmine Karuse surnuaiale

Juba kaevamiste käigus oli tekkinud mõte, et kui luustikud on määratud, tuleks nad ümber matta Karuse kihelkonna kalmistule. Mõttest teavitati Muinsuskaitseametit ning Hanila valda, kelle haldusse kalmistu kuulub. Vajalik oli taotleda matmisluba Hanila vallalt, milleks sai koostatud kirjeldus väljakaevamistest ning luustike määramisest. Kinksi külaseltsi abiga valiti välja sobiv matmiskoht kalmistu kabeli vahetus läheduses. 25. oktoobril kaevati valmis haud ning toodi kohale sobiv kogus paekive, et haud peale kasvava rohu vältimiseks nendega katta. 31. oktoobril oli plaanitud nelja inimese luude matmine Karuse surnuaeda. Ärasaatmine toimus Jaani-Aadu taluõuelt. Pastor Endel Apsalon toimetas tagasihoidliku matusetalituse haul. Hauda asetati luustikud samas järjekorras, nagu nad Jaani-Aadul olid asetsenud. Kõige idapoolsemaks sai nooruk Henrich, seejärel mees Mihkel ja viimase abikaasa. Laps (Ann) asetati mehe ja naise luustiku vahele. Haud aeti kinni ja kaeti paeplaatidega. Paeplaatidele asetati tagasihoidlikud lillekimbud ja süüdati 4 küünalt. Kogu sündmust filmisid MTÜ Rotaliafilm juhatuse liikmed, Läänemaa kultuurisündmuste kajastajad Angela ja Madis Leppik ning ETV Läänemaa reporter Juhan Hepner (saatelõik oli „Aktuaalses kaameras“ sama päeva, 31. oktoobri õhtul), samuti TV3 Läänemaa reporter Eduard Laur („Seitsmesed uudised“ 1. novembri õhtul). 30. aprillil püstitati katku surnute hauale ratasrist.

Mati Mandel

(1945); PhD, teadur-kuraator,
Eesti Ajaloomuuseum, Piritä tee 56, 10127 Tallinn,
mati.mandel@ajaloomuuseum.ee

Kalev Jaago

(1965), MA, arhivaar,
Rahvusarhiiv, Liivi 4, 50409 Tartu,
kalev.jaago@ra.ee